

PIR خدیور، هادی ۱۳۲۸

۳۷۵۹

۴۳ خ/ ۱۳۹۰ فرهنگ کنایات اشعار چهار شاعر دوره هندی:

محتشم کاشانی، وحشی بافقی، عرفی شیرازی و کلیم کاشانی/ تالیف: هادی خدیور

همدان: انتشارات برکت کوثر، ۱۳۹۰.

۲۰۲ ص

کتابنامه

شابک ۹۷۸-۶۰۰-۵۸۹۵-۴۱-۲

۱. سبک هندی- تاریخ و نقد. ۲. شعر فارسی- مجموعه ها. الف. عنوان.

۱/۸/۰۰۹۰۵

انتشارات برکت کوثر

نام کتاب: فرهنگ کنایات اشعار چهار شاعر دوره هندی: محتشم کاشانی، وحشی بافقی، عرفی شیرازی و

کلیم کاشانی.

مؤلف: هادی خدیور

ناشر: برکت کوثر

شمارگان: ۲۰۰۰ نسخه

شماره شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۸۹۵-۴۱-۲

چاپ: گیتی

قیمت: ۴۰۰۰۰ ریال

نوبت چاپ: ۱۳۹۰

مراکز پخش:

۱. همدان- چهار راه تختی، انتشارات برکت کوثر (تلفن: ۰۹۱۸۸۱۵۹۰۲۵-۱۷۸ ۲۵۳۱)

۲. همدان- بلوار پروفیسور موسیوند، مجتمع دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان، انتشارات دانشگاه

(تلفن: ۰۳۹۲۰۰۰-۱۲)

فهرست مطالب

۱۲	 مقدمه
۱۳	 شیوه انجام کار روش اجرای پژوهش
۱۴	 توضیح درباره‌ی چند اصطلاح و ترکیب و اسم خاص
۱۸	 معرفی اثر و برخی آثار مشابه
۲۳	 « حرف آ »
۳۱	 « حرف الف »
۴۰	 « حرف ب »
۵۳	 « حرف پ »
۶۵	 « حرف ت »
۷۳	 « حرف ث »
۸۴	 « حرف ج »
۷۹	 « حرف چ »
۸۴	 « حرف ح »
۸۶	 « حرف خ »
۹۶	 « حرف د »
۱۱۷	 « حرف ر »
۱۲۴	 « حرف ز »
۱۲۸	 « حرف ژ »
۱۲۹	 « حرف س »
۱۴۷	 « حرف ش »
۱۵۳	 « حرف ص »
۱۵۴	 « حرف ط »
۱۵۶	 « حرف ع »

۱۶۱	« حرف غ »
۱۶۲	« حرف ف »
۱۶۴	« حرف ق »
۱۶۶	« حرف ک »
۱۷۲	« حرف گ »
۱۸۳	« حرف ل »
۱۸۵	« حرف م »
۱۸۹	« حرف ن »
۱۹۶	« حرف هـ »
۱۹۹	« حرف ی »
۲۰۰	کتابنامه
۲۰۱	اعلام

مقدمه

زبان فارسی، مانند همه‌ی زبان‌های زنده‌ی دنیا، برای بیان و گسترش مفاهیم مادی و انتزاعی از روش‌های مختلف استفاده می‌نماید به گونه‌ای که فارسی‌زبانان با واژگانی نسبتاً کم علاوه بر رفع نیازهای فوری توانسته‌اند صاحب فرهنگ و ادب و تمدن درخشانی در جهان باشند.

کاربرد واژه‌ها، ترکیب‌پذیری، صرف واژه‌ها، قرض گرفتن، گرتبرداری و استفاده از مجاز و کنایه از جمله‌ی این ابزارهای توسعه زبان فارسی محسوب می‌شود.

در این پژوهش تنها سعی شده است گوشه‌ای از ظرفیت زبان و ادب فارسی در برهه‌ای از زمان در آثار چهار شاعر متوسط مکتب هندی مورد بررسی قرار گیرد. تجزیه و تحلیل دیگر ظرفیت‌ها نیاز به بررسی‌های جداگانه دارد.

یکی از ابزارهای جبران کمبود واژگان حرکت به سوی کنایه‌هاست که خود به مجاز و کنایه و استعاره تقسیم می‌شود و بخش نسبتاً متنابهی از متون ادب ما، نظم و نثر، پر از ترکیب‌های کنایی است که برای درک معانی آن‌ها باید به فرهنگ‌هایی از این دست مراجعه نمود.

اگرچه کنایه ابزاری است که کم و بیش در همه‌ی زبان‌ها کاربرد دارد، اما بنابر دلایلی در زبان و ادب فارسی از قدیم تاکنون از این توانایی بسیار استفاده شده و در حد قابل ملاحظه‌ای از واژگان و ترکیبات زبان فارسی به آن اختصاص داده شده است.

شیوه‌ی انجام کار

برای درک و فهم معانی بسیاری از متون کلاسیک نظم و نثر زبان فارسی نیازمند فرهنگ‌نامه‌ای بزرگ از کنایات هستیم و پژوهش ما در راستای آن کار بزرگ قرار دارد اگرچه واژه‌نامه‌ای متوسط یا کوچک است. ما از میان ادوار پنج گانه‌ی زبان فارسی دوره‌ی هندی و از شاعران آن دوره چهار شاعر را به نام‌های محتشم، وحشی، کلیم و عرفی برگزیده ایم تا نشان دهیم کنایه در دیوان چهار

شاعر فوق‌الذکر چقدر رواج دارد. بنابراین، این فرهنگ نامه‌ی اختصاصی کوچک می‌تواند برای همه‌ی پژوهشگران زبان و ادب فارسی به طور عموم و دانشجویان ادبیات فارسی، به ویژه، مفید باشد. بخش قابل ملاحظه‌ای از دانش‌های گوناگون بشر به صورت نظم بیان شده است. این موضوع در کشور ما نمود بارزتری دارد. از زمان‌های گذشته ترتیب و تنظیم فرهنگ نامه‌های گوناگون یکی از راه‌های دستیابی به غوامض و ابهامات و کنایات متون منظوم و منثور بوده است. بنابراین انجام این پژوهش می‌تواند از جهات زیر دارای اهمیت باشد.

۱. ادامه‌ی پژوهش‌هایی که در زمینه‌ی فرهنگ نویسی انجام شده است.
۲. ادامه‌ی پژوهش‌هایی که در زمینه‌ی فرهنگ‌های اختصاصی صورت گرفته است.
۳. ادامه‌ی پژوهش‌هایی که در امر فرهنگ‌نویسی، در زمینه‌ی کنایات اشعار انجام شده است.

روش اجرای پژوهش

روش گردآوری اطلاعات در این پژوهش کتابخانه‌ای است و ابزار گردآوری اطلاعات فیش می‌باشد. چهار نسخه‌ی نسبتاً معتبر چاپی از دیوان چهار شاعر مورد نظر انتخاب گردید. پس از اطمینان نسبی از صحت نسخه‌ها، مدت زمان نسبتاً طولانی به قرائت اشعار شاعران پرداختیم که متجاوز از سی هزار بیت بود.

در مرحله دوم تنظیم و ترتیب فیش‌هایی بود که روی هر کدام از آن‌ها یک ترکیب کنایی، همراه با معنی یا معانی آن نوشته شد که با مراجعه به فرهنگ‌های معتبر فارسی، مانند فرهنگ کنایات منصور ثروت، فرهنگ دهخدا، فرهنگ فارسی معین و فرهنگ کنایات سخن به دست می‌آمد. زیر هر واژه کنایی یک شاهد مثال از اشعار آمده است. تعداد تقریبی این فیش‌های اولیه به حدود دوهزار بالغ گردید. نام مختصر شاعر، صفحه کتاب و شماره بیت نیز در زیر هر بیت گوشه‌ی سمت چپ داخل پرنتر نوشته شد.

در مرحله‌ی سوم، پس از استخراج حدود دوهزار بیت و واژه کنایی از دیوان چهار شاعر، مجموعه‌ی آن‌ها به ترتیب حروف الفبا تنظیم شد. در این مرحله بسیاری از واژه‌ها و شواهد تکراری حذف گردید و مجموعه‌ی کار بازنویسی گردید.

در بازخوانی داده‌ها، ارائه نتایج به دست آمده، تجزیه و تحلیل و بحث و نتیجه‌گیری، در نهایت فرهنگی اختصاصی از نوع کوچک دربردارنده‌ی هزار و صد و پنجاه واژه و ترکیب کنایی غیر تکراری، همراه با معنی آن‌ها و هزار و سیصد و پنجاه و هشت بیت از چهار شاعر به عنوان شاهد فراهم آمد که در نوع خود کم سابقه و مفید می‌باشد.

توضیح درباره‌ی چند اصطلاح و ترکیب و اسم خاص

حقیقت، مجاز، کنایه، سبک، سبک خاص، سبک دوره، سبک خراسانی، سبک عراقی، سبک هندی، دوره‌ی بازگشت ادبی، دوره‌ی مشروطیت و معاصر، مجتسم کاشانی، وحشی بافقی، عرفی شیرازی، کلیم کاشانی.

۱. حقیقت:

به کار بردن واژه‌ای است در معنی‌ای که آن واژه برای آن وضع شده چنان که ما واژه‌های دست، پا، چشم، ابرو و... را استفاده کنیم و مراد ما عضوهای بدن باشد.

۲. مجاز:

استفاده از واژه در غیر معنی اصلی آن می‌باشد، چنان که ما واژه‌های دست و پا و چشم و... را به کار ببریم اما منظور ما از دست قدرت و از پا استقامت و از چشم توجه باشد.

۳. کنایه:

کنایه به معنی پوشیده سخن گفتن است و در اصطلاح مورد نظر ما، سخنی است که دو معنی نزدیک و دور داشته باشد و هر دو معنی آن درست باشد اما منظور از آن معنی دور باشد چنان که از کوتاه‌دستی و درازدستی به تدریج به دو معنی بی‌طمعی و ظلم و تعدی برسیم.

۴. سبک:

واژه سبک در لغت به معنی ریختن فلز ذوب شده در قالب و مجازاً به معنی روش و شیوه می باشد، در اصطلاح روش خاص هر هنرمند است برای بیان ادراک و احساس خود.

۵. سبک خاص:

آن ویژگی یا ویژگی هایی که موجب امتیاز و برتری هنرمندی نسبت به دیگران می شود سبک خاص نام دارد. برای مثال آن چه حافظ را از شاعران دوره ی عراقی و سایر دوره های شعر فارسی ممتاز کرده و باعث جاودانگی و تاثیرگذاری او شده همان سبک خاص اوست.

۶. سبک دوره:

به ویژگی های مشترک آثار هنرمندان، شاعران و نویسندگان با توجه به ابعاد زمانی و مکانی محدود سبک دوره می گویند. ادوار شعر فارسی را به پنج دوره تقسیم کرده اند، خراسانی، عراقی، هندی، بازگشت و مشروطیت و معاصر.

۷. سبک خراسانی:

به شیوه ای که شاعران خراسان بزرگ در عهد سامانی و غزنوی دنبال کردند خراسانی گفته می شود. رودکی، عنصری، فرخی، منوچهری و... از جمله ی آنان می باشند.

۸. سبک عراقی:

روشی که شاعران عراق عجم از قرن ششم به بعد دنبال کردند، سبک عراقی نام گرفت. بزرگانی چون: جمال الدین عبدالرزاق، کمال الدین اسماعیل، سعدی، حافظ، جامی و... از جمله ی آنها هستند.

۹. سبک هندی (اصفهانی):

از قرن نهم هجری به علت استقبال گورکانیان هند از شاعران ایرانی دوره ی صفویه که بازار قصیده پردازی آن ها در ایران چندان رواجی نداشت، سبک هندی به وجود آمد که به علت زادگاه اولیه اش اصفهانی نیز نامیده می شود. این شاعران به دلیل دوری از مرکز زبان و تمایل به اظهار

قدرت در بیان مفاهیم انتزاعی و نکات دقیق و حسن نوجویی و تفنّن دوستی و دیگر عوامل محیطی و اجتماعی دست به این نوع از سخن‌پردازی زدند. تعبیرات و تشبیهات و کنایات ظریف و دقیق، معانی پیچیده و دشوار از جمله‌ی ویژگی‌های این دوره از شعر می‌باشد. کلیم کاشانی، عرفی شیرازی، وحشی بافقی و محتشم، چهار شاعر مورد مطالعه‌ی ما در این دوره می‌زیستند و صائب تبریزی، بعد از سرآمدان این دوره‌اند.

۱۰. دوره بازگشت:

از اوایل قرن سیزدهم گروهی از شاعران به دلیل ابتذال تدریجی سبک هندی در غزل به شیوه‌ی عراقی و در قصیده به شیوه‌ی خراسانی روی آوردند. طرز سخن آن‌ها را دوره‌ی بازگشت می‌گویند. صبا، فروغی بسطامی، سروش و... از آن جمله‌اند.

۱۱. دوره‌ی مشروطیت و معاصر:

دوره‌ای که از انقلاب مشروطیت (۱۲۸۵ هـ. ق) تا امروز ادامه دارد.

۱۲. محتشم کاشانی:

او شاعر اوایل عهد صفویه می‌باشد. بهترین اشعار او مدایح و مراثی اهل بیت است و مهمترین مرثیه‌ی وی دوازده بند مشهوری است که در قالب ترکیب بند در سوگ امام حسین (ع) سروده شده است. دیوانی شامل قصاید و غزلیات متوسط از او در دست است. در سال ۹۹۶ هـ. ق (۱۵۸۷ م) وفات یافته است. (نقل به اختصار از فرهنگ معین، ج ۶، ص ۱۹۰۹)

۱۳. وحشی بافقی:

کمال‌الدین وحشی بافقی، شاعر پرشور و نغز گفتار و شوریده‌حال است. شعر او سهل است و از به کار بردن واژه‌های عربی پرهیز دارد. وفات او در سال ۹۹۱ هـ. ق (۱۵۸۳ م) صورت گرفته. (نقل به اختصار، فرهنگ معین، ج ۶)

۱۴. عرفی شیرازی :

جمال‌الدین محمد بن بدرالدین شیرازی شاعر معروف ایرانی: تولد ۹۶۳ هـ. ق. (۱۵۵۵ م) در شیراز و وفات ۹۹۹ هـ. ق. (۱۵۹۰ م) در لاهور. شاعر دربار اکبرشاه هندی است. بیشتر دوران زندگی‌اش در هند گذشت. در سرودن قصیده، غزل، قطعه، ترجیع و ترکیب مهارت داشت. غزل‌های او از حیث اشتغال بر تأثرات قلبی و غمزدگی و مضامین جدید قابل توجه است. (نقل به اختصار از فرهنگ معین، ج ۵، ص ۱۱۷۲)

۱۵. کلیم کاشانی :

وی در همدان متولد شد و در کاشان اقامت کرد. در شیراز به تحصیل پرداخت. یک نوبت در عهد جهانگیر به هند رفت و به ایران برگشت. مدتی بعد دوباره به هند رفت و به سمت ملک‌الشعرایی شاه جهان رسید. مهارتش در غزل است که در آن مضامین تازه و دقیق دارد. او در سال ۱۰۶۱ هـ. ق. (۱۶۵۰ م) وفات یافت (نقل به اختصار از فرهنگ معین، ج ۶، ص ۱۵۹۷)